

ЎЗБЕКИСТОН ССР
«БИЛИМ» ЖАМИАТИ

АДҲАМ АҚБАРОВ

Ғафур Ғулом
поэзияси

Ўзбекистон КП Марказий Комитетининг нашриёти
Тошкент — 1970

На узбекском языке

АДХАМ АКБАРОВ

ПОЭЗИЯ ГАФУРА ГУЛЯМА

Издательство ЦК Компартии Узбекистана
Ташкент—1970

Таржимон С. Акбарий
Техредактор Н. Сорокина

Редактор Ш. Тоҳиров
Корректор Қ. Мирзаева

Теришга берилди 22/Х-70 й. Босишга рухсат этилди 22/ХII-70 й.
Қоғоз формати 84×108¹/₃₂. Босма листи 1,25. Шартли босма
листи 2,1. Нашриёт ҳисоб листи 2,02. Тиражи 18890. Нашр № 143.
Р 17301. Заказ № 2720. Баҳоси 6 тийин.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётнинг босмаҳонаси.
Тошкент, „Правда Востока“ кўчаси, уй № 26.

8 Уз
А 40

Акбаров Адҳам.

Гафур Фулом поэзияси. Т., Ўзбекистон
КП МКнинг нашриёти, 1970.
40 бет. (ЎзССР «Билим» жамияти № 39).

І. Фулом Гафур унинг ҳақида.
Акбаров А. Поэзия Гафура Гуляма.

8 Уз(09)

МУҚАДДИМА

Совет ҳокимияти йилларида ўзбек халқининг янги адабиёти — социалистик реализм адабиёти вужудга келди ва мустаҳкамланди. Ўзбек адиблари, шоирлари ва драматурглари ўз ижодларида Улуғ Октябрь капитал исканжасидан озод қилган, янги ва бахтли ҳаёт қураётган миллионлаб меҳнат аҳлининг фикр-ўйлари ва орзу-умидларини яққол акс эттирмоқдалар.

Ўзбекистон адабиёти кўп миллатли совет адабиётининг бир бўлагидир. У ўзбек маданиятининг миллий аънаналарини ривожлантира бориб, ўзининг бутун тараққиёти йўлида мамлакатимиз қардош халқларининг маданияти яратган ҳамма яхши нарсаларни ижодий ўзлаштирди. Кўп миллатли совет адабиётининг асосчилари — Максим Горький ва Владимир Маяковский, Янко Купала ва Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Максим Рильский ва Садриддин Айний, Гамзат Цадаси ва Самад Вурғунлар ижоди социалистик реализм маданияти биноси қад кўтарган ҳаётбахш бир замин бўлди.

Ўзбек халқи социалистик маданиятининг сарчашмаларида буюк Ҳамза турар эди. У ғанимлар томонидан 1929 йили ваҳшиёна ўлдирилди, лекин у ўз дастида баланд тутган революцион ўзбек адабиётининг байроғи ерга тушиб кетмади, балки бу байроқ унинг сафдошлари, катта бўғинга мансуб адиблар ва ёш ўзбек қаламкашлари томонидан маҳкам тутиб қолинди. Шу нарса рамзийки, Ҳамид Олимжоннинг илк шеърлар тўплами Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ҳалок бўлган йили босилиб чиқди. Уйғун ва Комил Яшиннинг дастлабки китоблари ҳам тақрибан шу даврда нашр этилди. Навқирон ёзувчилар Ҳамза ўз ҳаётини бағишлаган шонли революция ишига, Ленин ишига сўнгги нафасларига қадар бутун истеъдод ва ғайратлари билан хизмат қилиш тўғрисида ўзларининг буюк устози ва маслаҳатгўйига қасамёд

қилдилар. Ҳамид Олимжон Ҳамзани меҳр-муҳаббат билан: «Менинг катта авлодимнинг устози»,—деб атади.

Ҳамза навқирон ўзбек адабиётига революцион идеалларни муқаддас сақлашни, халқ бахт-саодати учун курашишни васият қилиб кетди. Ўз устозларининг ана шу васиятларига ёш ёзувчилар доимо содиқ қолдилар. Улар ўзларининг илк асарларидаёқ Улуғ Октябрь ғалабаси туфайли ўзбек халқи ҳаётига кириб келган янгиликларни тараннум этишга интилдилар. Утмиш сарқитларини аёвсиз қамчиладилар, хотин-қизларни озод қилиш учун курашдилар, миллионларча озод меҳнаткашларнинг завқ-шавқли меҳнатини шарафладилар. Уларнинг истеъдодлари йил сайин тўлароқ ва ёрқинроқ намоён бўла борди. Улар халқ билан бир қозонда қайнадилар, қийинчилик ва шодликларни халқ билан бирга баҳам кўрдилар. Шунинг учун ҳам уларнинг ижоди ўзбек халқининг муҳаббати ва ташаккурига сазовор бўлди, энг яхши асарлари кўп миллатли совет адабиёти хазинасидан ҳақли равишда муносиб ўрин эгаллади.

Эндиликда ўзбек совет маданиятининг ифтихори бўлган ана шу ёзувчиларни ном-баном санаб ўтганда, биз аввало Ғафур Ғуломнинг номини тилга оламиз.

«Тўла асос билан айтиш мумкинки, Ғафур Ғулом— Совет Ўзбекистони адабиётида бутун бир даврдир,— деб ёзган эди Ш. Р. Рашидов.— У ўз замондошларини шоҳпарвоз поэзиясидан саҳийлик билан баҳраманд этди. Халқ орасидан етишиб чиққан, бутун ёзувчилик отагини унга бағишлаган Ғафур Ғулом том маънода халқ ёзувчиси эди. Шунинг учун айни Ғафур Ғуломга Ҳамзадан кейин биринчи бўлиб «Ўзбекистон ССР халқ шоири» деган юксак ва фахрли унвон берилганлиги тамомила қонунийдир».

Ғафур Ғуломнинг асарлари ҳар бир ўзбек меҳнаткаши ҳаётига аллақачон чуқур сингиб кетган. Мамлакатимиз халқларининг кўпгина тилларига таржима қилинган бу асарлар Совет Иттифоқи қардош республикаларининг миллионлаб китобхоналарига яхши танишдир. Ғафур Ғуломнинг адабий фаолияти ранг-баранг эди. У шеърлар ва дostonлар, қиссалар ва ҳикоялар, очерклар ва фельетонлар ёзди. Ватанимиз ҳаётида бирон-бир йирик воқеа йўқки, у Ғафур Ғулом ижодида ўзифодасини топмаган бўлсин. Шоир ниҳоятда ҳозиржавоб эди.

Китобхонлар эътиборига ҳавола этилаётган ушбу рисолада гап Ғафур Ғулом поэзияси хусусида боради. Унда шоир поэтик тақдирининг асосий босқичлари синчиклаб кузатилади, унинг асосий шеърӣ асарлари таҳлил қилинади.

Ғафур Ғулом ўзининг сўнги шеърларидан бирида: «Қўшиққа теголмас ўлим шарпаси»,— деб ёзган эди. Унинг бу сўзлари бугун башорат кучини касб этмоқда. Шоир ўлади, аммо унинг шеърлари — таланти ва меҳнати мевалари манту қолади. Агар бу шеърларда халқнинг ҳақиқий ўй-орзулари ва интилишлари ифодаланган бўлса, агар бу шеърлар кишиларга яшаш ва курашда мадад берса, уларда ловуллаб турган ўтни ўчира оладиган куч йўқдир.

ЙЎЛ БОШИДА

Бир вақтлар Тарас Григорьевич Шевченко: «Менинг ҳаётим тарихи менинг ватаним тарихининг бир қисмини ташкил қилади», деган эди. Донолик билан айтилган бу сўзларни Ғафур Ғуломнинг ҳаётӣ ва ижодӣ тақдирига ҳам тўла татбиқ этиш мумкин. Бу тақдир ўзича рамзӣдир, унда қуллик ва ҳуқуқсизлик тўсиқларини янчиб ташлаб, озодлик нашъасини татиган, маънавий ва жисмонӣ кучларини гуллаиб-яшнатган халқнинг бутун тақдирӣ, шоир жон-дили билан севган халқ тақдирӣ ўзининг ёрқин ифодасини топди.

Ғафур Ғулом Тошкентнинг Шайхонтаҳур даҳасидаги Қўрғонтеги маҳалласида камбағал деҳқон оиласида туғилди. Унинг отаси Ғулом Орипов серфаҳм, дурустгина саводли ва унча-мунча русча сўзлаша оладиган одам эди. Қўшнилари бир парча хат ёки ариза ёзиб бериш тўғрисида унга бот-бот мурожаат қилиб туришарди.

Ғулом Ориповнинг қисмати оғир бўлса ҳам, у шеърӣятга, нафис ва илҳомбахш шоир нафасига бўлган қизгин эҳтиросини ҳамма азият ва йўқчиликлар ичидан омон олиб ўтди. У Навоӣ ва Ҳофиз ғазалларини соатлаб ёд ўқир, ўзи ҳам шеърлар тўқишда куч синаб кўрар ва баъзан муваффақӣятга эришарди. Унинг уйига ташриф буюрганлар орасида Фурқат ва Муқимий каби талантли, ўз ижодларида демократик ғояларни ҳимоя қилган оташнафас шоирлар бор эди.

Ғафур Ғуломнинг онаси Тошбиби Юсупова ҳам фавқулодда қобилиятли аёл эди. У ўз замонасининг маърифатли аёли бўлиб, ўзбекча ва тожикча бемалол ўқий оларди. Шоирнинг ўз таржимаи ҳолида ёзишича, Тошбиби худди эри каби «поэзиянинг оташин ҳаваскори бўлганидан, у халқ оғзаки термалари вазнида кўпинча шеърлар айтиб» юрарди.

Бинобарин, бўлажак шоир ўсган уйдаги муҳит шеърят руҳи билан суғорилган эди. Қўшиқ ва назм афтодаҳол ва оғир турмушларини бир қадар энгиллатиб турарди. Шунинг учун ҳам шоирнинг «сажжиз ёшда аллақачон саводим чиққан, Навоий, Ҳофиз, Саъдийларни бемалол ўқир эдим, чиройлигина хатим ҳам бор эди», деганига ажабланилмаса ҳам бўлади.

Лекин бу иноқ оиланинг бошига тўсатдан оғир мусибат тушади: 1912 йили Ғулом Орипов беш болани етим қолдириб, оламдан ўтади. Оила валинеъматидан айрилади. Бутун вужуди билан билимга интилган тўққиз яшар Ғафур ўз ширин хаёлларини тарк этишга мажбур бўлади. Энди у бойлар эшигида ишлаган акасига ёрдамлашиш тўғрисида қайғуради. Муҳтожлик уни кўчага ҳайдайди.

Ғафур Ғулом орадан ўттиз йил ўтгач, 1942 йили «Сен етим эмассан» деган шеърда ўзининг аччиқ болалик йилларини мана бундай эслаган эди:

Етимлик нимадир —
Бизлардан сўра,
Учинчи йилларнинг
Саргардонлиги;
Иситма аралаш
Кўрқинч туш каби
Хаёл кўзгусидан
Учмайди сира.

Мен етим ўтганман,
Оҳ, у етимлик...
Вой бечора жоним,
Десам арзийди.
Бошимни силашга
Бир меҳрибон қўл,
Бир оғиз ширин сўз
Нондек арзанда...

Ғафурнинг акаси йилига йигирма сўм хақ оларди. Бу маблағ билан жўжабирдек оилани боқиш амри-маҳол эди. Бу ҳам камлик қилгандай, акаси ишлаб турган бой синади. Энди оила бир парча нондан ҳам маҳрум бўлади. Кўпгина сарсон-саргардонликдан кейин шоирнинг акаси, ниҳоят, «Темурлан» тамаки фабрикасига ишга жойлашади. Кичкина Ғафур ва унинг опа-сингиллари гилзага тамаки тиқиб, папирос ясашда акаларига қараша бошлайдилар. Айрим кунлари қўл билан ўн минг донага яқин папирос тайёрлайдилар. Улар ҳала-ла-ҳашту ўйинларини, одатдаги болалик эрмакларини

билмас эдилар. Чунки оғир турмушларининг турган-битгани офтоб йилт этиб чиққандан токи қоронғу шом-га қадар тер тўкиб ишлашдан иборат эди.

Шундай бўлса-да, билим олиш иштиёқи ёш Фафурни ҳеч қачон тарк этмади.

«1916 йилнинг кузида акам мени Уқчи маҳалладаги «8-ое самсонское русско-туземное училище»га ўқишга берди,— деб эслайди шоир.— «Русча ўрганиш керак, русга эргашиш керак. Руснинг баридан тутсанг, оро йўлда қолмайсан»,— деяр эди у.

1917 йил февраль революциясида мен, таёлоқдай бола рус мактабининг биринчи классида Л. Н. Толстойнинг «Первая книга»сидан русча алифбени ўрганар эдим. Пушкин, Лермонтов, Фетнинг биринчи классга хос кичик шеърларини ёд олар эдим».

Илғор рус адабиёти ўзбек ўсмирининг дунёқараши-ни кенгайтирди, унинг маънавий дунёсини бойитди. У Пушкиннинг декабристларга бағишлаган оташин мисраларини, Лермонтовнинг «Шоирнинг ўлими»ни, Некрасовнинг аламли ва мардона шеърларини ўқиди. Бўлажак шоир одамларни бой-боёнларга ва камбағал-йўқсулларга ажратган дунёнинг пасти-баландликлари ҳақида ўйлай бошлади. Шоҳпарвоз ва оташнафас мисралар унинг қалбида ана шу дунёга қарши туғён ўтини ёқди, унда ўзга бир ажойиб ҳаёт тўғрисида юксак орзулар уйғотди. Фафур ўқиб туширган китоблар унинг ҳаёт ҳақидаги билимларини тўлдирди ва бойитди, ўзи ҳали англаб етолмаган нарсаларни унга англади.

1917 йилнинг февралида чор самодержавиеси ағдариб ташланди, лекин турмуш бирор ўзгаришсиз, аввалгидек чор-ночор қолаверди: мамлакатда империалистик уруш давом этарди, давлатнинг жиловы ҳамон бой ва уламолар қўлида эди.

«15 ёшларга кириб қолганман, ақлим алла жойларга етар эди,— деб ёзди Фафур Фулом.— Акам «Туркестанский курьер», «Туркестанские ведомости» деган газеталарни олиб келиб ўқиб берар эди. Петроградда ҳам, Москвада ҳам рус ишчиларининг, солдатларининг революцион ҳаракатлари бўлиб тургани маълум эди. Хулласи, кузакка бориб, февраль революцияси туфайли ҳокимият тепасига чиқиб олган Муваққат ҳукумат йиқитилиб, Улуғ Октябрь социалистик революцияси ғалаба қозонди. Бизлар, ўзбек, тожик, қирғиз, қозоқ, туркманлар—

ҳамма-ҳаммамиз руслар билан баравар курашларда қатнашдик, бу революцияга эргашдик, унинг халқларни озод қилувчи улуғ кучидан баҳраманд бўлдик. Дарқатори ёрон дегандай, мен яшаган қашшоқ, мазлум, паррихта оила ҳам озодликка чиқди».

Улуғ Октябрь ғалаба қозониши билан Туркистоннинг миллионлаб фарзандларидан бири олдида ҳам янги йўл очилади. Аммо шоир катта йўлга тушиб олгунга қадар унга кўпгина қийинчиликларни босиб ўтишга тўғри келади. Октябрь ғалабасидан кейин орадан кўп вақт ўтмасданоқ, Ғафур онасидан айрилади. Бояқиш Тошбиби ёруғ оламда атиги ўттиз олти йил яшайди! У янги ҳаёт тонготарини кўролган бўлса-да, лекин инқилобдан олдинги турмуш ташвишлари ва меҳнат машаққатлари аллақачоноқ унинг саломатлиги путурини кетказиб қўйган эди. Сочларига барвақт оқ оралаган она қиёфаси шоир қалбида абадий сақланиб қолади. У ўзи учун дунёдаги ҳамма нарсадан азиз ва қимматли бўлган ана шу табаррук зотга қайта-қайта қизғин ташаккур айтиб, кўпгина шеърларида унга мурожаат қилади.

Қирқ йил ҳа дегунча ўтиб ҳам кетди,
Ўғлингни кўрсайдинг етук камолин.
Кутиб етишолмай бизга қолдирган
Шунчалар муҳайё олам жамолин.

Дунёдай алвонранг дастурхон ёзиб,
Сенинг оилангда ҳаммамиз обод.
Кумуш узугингни бармоқдан олиб,
Ушбу шеърим билан сени қилдим ёд.

Рангмисан, қуёшмисан,
Ҳаммасидан улуғсан!
Етук-етук сўзимни
Шайнингга айтгуликсан.

Ҳойна-ҳой бир китобсан,
Минглаб қомусдан баланд.
Ҳойна-ҳой офтобсан,
Мен эса, сенга фарзанд.

Шоир ўз ҳаётининг охириги йилларида ёзган «Она» шеърида ўз меҳрибонини ана шундай эслади.

Она оламдан ўтгач, Ғафур Ғуломнинг акаси уйланди. Ун беш ёшлик ўспирин сингилларига ҳам оталик, ҳам оналик қилади.

«Сингилларим билан қолдим,— деб эслайди шоир.— Энди бирор ишнинг бошини тутуш, мустақил ҳаёт бошлаш керак эди. Совет давлатининг биринчи йиллари, ички урушлар қизиб давом қилмоқда, бир томонда бос-

мачилик халқни хонавайрон қилмоқда. Жаҳон уруши оқибатларидан очарчилик бошланди. Нима қилмоқ керак? Қилмаган хизматим, тутинмаган ишим қолмади».

Кейин у муаллимлар тайёрлаш курсига ўқишга киради.

«Бу ерда ўз йўлимни топиб олдим»,— дейди Ғафур Ғулом.

Курсда ўқиб юрганида у комсомол сафига киради. 1919 йилнинг 23 мартида эса мактабда мустақил равишда биринчи дарс ўтказди. «Комсомол ишларида актив қатнашганим, ҳар бир янгиликни жон-дил билан қувониб қабул қилганим учун жуда тез ўсиб борар эдим. Шаҳар комсомол комитети олдида яхши обрўм бор эди. Катта-катта жойларда, масъул темаларда докладлар ўқишни топширар эди. Шаҳар маорифи ҳам сийлар эди».

Уша даврда комсомолнинг ишлари бир дунё, бунинг устига қийин, баъзан хавотирли эди. Диннинг ўргимчак уясига қарши курашиш, кечаги қашшоқларга янги қонунларнинг афзалликларини тушунтириш даркор эди. Ҳа, уларни болаларини мактабга беришга унатиш ҳам осон эмас эди. Яқин ўтмиш сарқитлари кишилар онгида ҳамон кучли эди. Худди шу кезлари Ғафур Ғулом ўз комсомол ўртоқлари билан биргаликда одамларни янги-ча турмуш қуришга қизгин тарғиб қилади, уларни Шарқ заҳматкашларига эрк ва саодат келтирган Совет ҳокимиятининг куч-қудрати ва ҳаққониятига бутун вужуди билан ишонтиради.

Комсомол-активистларнинг обрўйи кун сайин оша боради. 1923 йили Маориф Халқ комиссариати ва боқимсиз болаларга қарши курашувчи жамият Ғафурга муҳим ва масъулиятли ишни топширади. Уша йиллари ота-онасидан етим қолган болалар учун кўплаб болалар уйлари очилган эди. Бундай болаларни Совет мамлакатининг ҳамма шаҳарларидан йнғиб келишарди: уларни энг пастқам жойлардан, дарвозалар тагидаги тешиклардан ва қоронғу ертўлалардан топиб олишар эди. Ана шундай етимхоналардан бирини ташкил этиш Ғафур Ғуломга топширилган эди.

Интернат Урдадаги «Урфон» мактаби ҳузурида очилади.

Ғафур Ғуломнинг уйида ҳамон бир рангпар фотосурат сақланиб турибди. Сарғайиб кетган ана шу

суратда ўзларининг ёш тарбиячиларини қуршаб олган сочсиз, узун кўйлакли бир тўда ориқ болалар акс эттирилган.

Ғафур Ғулом ўзининг бутун куч-ғайратини янги ишга бағишлайди. У ҳаёт бездирган ғирт етимчаларни, боқимсизларни ўқиш ва янгича -яшашга қунт ва қатъият билан ўргатади. Ушанда бу болаларни «Феликс болалари» деб аташарди. Чунки болалар боқимсизлигига қарши кураш ишига ўша кезлари матонатли ленинчи Феликс Эдмундович Дзержинский бошчилик қилган эди.

Бир куни болалар уйига ўн бешта етимчани олиб келишади. Улар ётсираб, бир-бирларининг пинжига кистришар, қочиб кетишга уринишар, ҳўнграб йиғлашарди. Ғафур уларни не-не машаққатлар билан тинчитиб ва овқатлантириб, кейин ўринларига ётқизади. Тун бўйи бошларида бедор ўтириб чиқади. Ушанда унинг хаёлидан не-не фикрлар ўтади. Кўзлари илинган болаларнинг текис нафас олишларига қулоқ солиб, уларнинг ўзлари ҳали англаб етмаган нарсалар тўғрисида ўйлайди: ахир, бу улар қадам қўйган янги ҳаётнинг илк кечаси эди-да!

«Шу кеча мен ўз етимлигим, бошимдан кечирганларим ва шу етимлар аҳволи, ҳукуматимизнинг, партиямизнинг шу гўдакларга ғамхўрлиги тўғрисида шеър ёздим,— деб эслаган эди кейинроқ Ғафур Ғулом.— Шу шеъримни биринчи шеърим десам бўлади».

Ғафур Ғулом ўзининг ана шу дастлабки шеърини кейинчалик «Феликс болалари» деб атайди. Бугун биз ўша шеърга мурожаат қилар эканмиз, у поэтик нуқсонлар — баландпарвоз гаплар ва беўхшов тасвирлардан холи бўлмаса-да, лекин унда ҳанузгача ёшликнинг самимий эҳтирослари қайнаб-тошиб турганини, сатрларда даврнинг ўчмас муҳри борлигини аниқ кўрамиз. Бу бежиз эмас. Чунки ўшанда Совет Ватанидаги минглаб болаларнинг қаршисида янги ҳаёт эшиклари ланг очилган эди.

Орадан кўп ўтмай, Ғафур Ғулом ўзининг иккинчи шеъри — «Гўзаллик нимада» номли шеърини ёзади. Бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналида босилади. Уша пайдан эътиборан адабий иш уни ўзига борган сари кучлироқ тортиб, вужуд-вужудини қамраб ола бошлайди.

Ёш педагог комсомол ўзига топширган иш билан шуғулланишда давом этади. Мактаб-интернатга мудирлик қилади. Уни Тошкент Эски шаҳар комсомол комитетининг секретари, кейин эса Маориф ходимлари союзининг раиси қилиб сайлашади. Ишлари бошидан ошибтошиб ётса ҳам, бирон бўш дақиқа топилди дегунча, уни адабиётга бағишлайди. Хўш, у нималар ҳақида ёзади? У ўз комсомол ўртоқларининг ҳаёти ва кураши тўғрисида, Ленин тўғрисида, шаҳар ва қишлоқларни тўлқинлантирган янги ҳаёт тўғрисида ёзади. Фафур Фуломнинг поэзияси унинг кундалик ишлари ва ташвишлари билан бевосита боғланади. Шеърлари комсомол маршлари ва қўшиқларига айланиб, жуда оммалашиб кетади. Бу қўшиқ ва маршлар Биринчи Май намойишларида, комсомол йиғилишларида жаранглайди.

Фафур Фулом ўз ёшлик дамларини эслаб, 1965 йили ёзган эди: «Бир неча йиллар муқаддам, биринчи комсомолларимиз мен тўқиган қўшиқ ва маршларни айтиб, босмачиларни қийратган кезлари, мен агар шоир сўзи навқирон бўлса, агар у ҳозиржавоблик билан айтилган бўлса, агар у ҳаққоний ва самимий бўлса, у ҳолда душманларни ўткир найзадек кунпаякун қилишини, сафдошларини эса жанговар бурғидек жангга кўтаришини яхши англадим».

Дарвоқе, у эҳтиросли ва илҳомбахш шоир сўзининг аҳамиятини яхши англади. Лекин шу билан бирга шоир сўзининг қамровли ва салмоқли бўлиши учун чидам билан кўпроқ ўқиш даркорлигини ҳам биларди. Фафур Фулом ўз овозини хилма-хил жанрларда синаб кўради: ҳажвий ҳикоя ва фелъетонлар, шеърлий очерклар ва поэтик даъватлар ёзади. Ажойиб революцион шоир Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий намунаси уни илҳомлантиради. Ҳамза янгидан-янги бадиий воситаларни излар, ўз асарларида жонли, оғзаки ва халққа тушунарли тилдан фойдаланарди. У ўзбек шеърятининг анъанавий ўлчовлари доирасини кенгайтиришга интиларди. Буларнинг ҳаммаси Фафур Фуломга айниқса яқин эди. У халқ шеърятининг «бармоқ» вазнига, янги «эркин» вазнларга мурожаат қилади. Булар унга шеърларининг кенг китобхонлар оммасига тушунарли бўлиши, сатрлари сермазмун ва жозибадор бўлиши учун зарур эди.

Фафур Фуломнинг ижодий ўсишида газетадаги хизмати катта роль ўйнади. У ёзувчиликка махсус таҳсил

кўра олмаган эди. Мақсуд Шайхзоданинг Фафур Гулом сайланма асарларига ёзган муқаддимасида деганича бор: «Фафур Гуломнинг биринчи ва асосий адабиёт ўқитувчиси — китоб, ҳаёт муаллими эса матбуот, яна аниқроғи газета бўлди».

Фафур Гулом 1928 йили Самарқандда чиқадиган «Камбағал деҳқон» газетасига секретарь қилиб тайинланади. Унинг қўлидан ўтган ва газета саҳифаларида босилган материаллар партиявий жанговарлиги, гоёвий йўналишининг аниқлиги билан ажралиб турарди. Худди шу йиллари қишлоқларда коллективлаш ишлари рўёбга чиқарилаётган, қулоқларга қарши кескин кураш олиб борилаётган эди. Фафур Гулом газета топшириғини адо эта бориб, ана шу курашда қатнашади, камбағаллар билан суҳбатлар ўтказади, уларга колхоз тузумининг афзалликларини тушунтиради. Шу даврда ҳосил қилинган таассуротлар шоирнинг ҳаёт ҳақидаги тушунчаларини янада бойитади. Кейинроқ «Икки васиқа» ва «Кўкан» сингари машҳур асарларини яратишида унга жуда қўл келади.

«Газетачилик менинг ижодий ўсишим учун университетлик ролини ўйнади»,— дер эди Фафур Гулом.

Иигирманчи йилларнинг охирида Фафур Гуломнинг рус адабиётини иштиёқ билан чуқур ўрганиши унинг ижодий камолотида салмоқли аҳамият касб этади. «А. М. Горький,— деб ёзади шоир,— менинг энг севган ва қадрдон ёзувчим бўлиб қолди». Таржимаи ҳолида эслаганидек, у улуғ пролетар адибининг «Она», «Тубанликда», «Одамлар орасида» ва «Менинг университетларим» асарларини айниқса севиб ўқирди. У Горькийдан характерларни ҳаётий қилиб тасвирлашни, оддий одамга синчиклаб қарашни, ҳаётни унинг революцион тараққиётида кўрсатишни ўрганади.

Бу сифатлар Фафур Гуломнинг дастлабки йирик асарларидан бири — «Йўлдош» достонидаёқ яққол намоён бўлади. Шоир уни 1929 йили яратади. Достонда граждандлар уруши йилларида туққанларини йўқотган ўзбек йигитчасининг тақдири ҳикоя қилинади.

Кимсасиз, бошпанасиз деҳқон боласи Йўлдош катта шаҳар кўчаларида дайдиб юради, ўзига ҳеч қаердан қўналға тополмайди. Фафур Гулом кисовурлик билан машгул бўлган, бостирмалар ва ертўлаларда тунаган бундай афтода болалар ҳаётини жуда яхши биларди.

Худди мана шу нарса, бошқача айтганда, турмушнинг ҳамма қирраларини аъло даражада билиш унинг аниқ ва ҳаққоний деталлар топишига имкон беради.

Йўлдошдай ғариб болалар ҳаёти инқилобдан олдинги даврда фожиаи тугаши турган гап эди. Собиқ Россияда бошпанасиз, кўча-кўйларда дайдиб юрган етимлар озмунча нобуд бўлдимиди! Аммо Совет ҳокимияти Йўлдош каби санқиган минглаб болаларнинг бошини силади. Фафур Фулом ўз достонида ана шу бола интернатга жойлашганидан кейин тақдири ўзгариб кетганини ишончли қилиб кўрсатади. Она-Ватан Йўлдошни иссиқ бағрига босади. У ўқий бошлайди. Бўйи чўзилгач, Советлар мамлакатининг душманларига қарши, босмачиларга қарши курашмоқ учун Қизил Армия сафига киради.

«Йўлдош» достони яратилган йилларда кечаги боқимсиз болаларнинг янги ҳаётларини акс эттирувчи кўпгина асарлар ёзилган эди. Лекин Фафур Фулом ўз достонида интернатда ишлаб юрган кезлари ўз кўзи билан кўрганлари ҳақида ҳикоя қилади. Уни мазкур асарни битишга ўзи бевосита иштирокчиси бўлган реал воқеалар илҳомлантиради. Фафур Фулом Г. Белих билан Л. Пантелеевнинг «Йўлдош» достони яратилишидан икки йил олдин Москва нашриёти томонидан нашр этилган «Шкидлар республикаси» номли ажойиб китобини ўқиганми ёки ўқимаганми — буни эндиликда аниқлаш қийин. Лекин ана шу ҳар икки асар ўртасида муштараклик борлиги шубҳасиз сезилиб турибди. Яна бир ҳамоҳанглиги шундаки, «Шкидлар республикаси» китобининг муаллифлари ҳам ўз ҳаётларига бевосита даҳлдор нарсалар тўғрисида ёзганлар. А. М. Горький мазкур асарни юксак баҳолаб: «Бу китоб — менинг учун байрам, у менинг ер юзидати энг антиқа ва энг улўф нарса бўлмиш одамга нисбатан комил-ишончимни тасдиқлайди»,— деган эди.

Фафур Фуломнинг илк достони ҳам одамга нисбатан худди шундай горькийча чуқур муҳаббат туйғулари билан суғорилган эди.

«Йўлдош» ёш шоирнинг маҳорати ривож топаётганидан далолат берарди. Мазкур дoston яратилиши билан Фафур Фуломнинг номи республикада шуҳрат топади.

„МЕН ҲАМ ГРАЖДАНИ СОВЕТЛАР ЮРТИН...“

1929 йили Совет мамлакати биринчи беш йиллик планни бажаришга киришади. Гражданлар уруши хонавайрон қилган хўжаликни муваффақиятли равишда тиклаган СССР халқлари буюк яратувчилик ишига қизғин киришиб кетадилар. Меҳнат жабҳасида қозонилган янгидан-янги зафарлар ҳақида ҳар кун хушxabарлар келиб туради. ДнепрОГЭС қурилиши авж олдирилмоқда, совет машинасозлигининг гигантлари — Краматорск ва Урал заводлари қад кўтармоқда, Москва ва Горькийда автомобиль комбинатлари, Сталинградда трактор заводи барпо этилмоқда эди. Донбасс ва Кузбассда янги шахталар жиҳозлантирилмоқда эди. Туркистон—Сибирь темир йўлининг асосий қисми — Луговая — Семипалатинск фойдаланишга топширилмоқда эди.

Совет кишиларини қуршаб олган мислсиз меҳнат ғайрати адабиётда, шу жумладан поэзияда ҳам ўз аксини топади.

Ўз ери ва тақдирининг ижодкори ҳамда соҳиби бўлган совет кишисининг туйғуларини Владимир Маяковский ўз поэзиясида ёрқин ва илҳомбахш акс эттиради. Оташин ва буюк совет шоирининг ижодиёти Фафур Ғулломнинг шоирлик қиёфаси шаклланишида ғоят муҳим роль ўйнайди. Маяковский поэзиясидаги юксак партиявий гражданлик ўзбек шоирига жуда яқин ва ҳамоҳанг эди. Уни публицистик эҳтирос билан суғорилган даъваткор шеърлар, шиор каби жаранглаган шеърлар ўзига жалб этади.

Фафур Ғуллом 1930 йили В. Маяковскийнинг «Боровоз билан» номли поэмасига ёзилган машҳур муқаддимани таржима қилади. Шу йили Фафур Ғулломнинг «Яловбардорликка» деган шеъри босилиб чиқади. Бу шеър ўзбек шоирига Маяковский ҳаётбахш таъсир кўрсатганидан, ўзбек шоирининг Маяковскийдан яхши сабоқ олганидан далолат беради. Мазкур шеърнинг публицистик йўналиши унинг романтик жўшқинлиги билан чамбарчас боғланган эди. Шоир унда гражданлар урушининг қаҳрамонликларини мадҳ этади, таъсирчан ва унутилмас образлар яратади. Шеър бошдан охиригача революциянинг юксак идеалларига содиқ бўлган замондошнинг шоирона ва жўшқин монологи тарзида янграйди.

Хей, айтингиз,
нега онам туғмадикан илгари,
Ромбә таққан кўмондонлар,
қахрамонлар сингари?

Диёр-диёр
ер киндигин,
зириллатиб Хазарга

От солганда,
Мот қолганда —
бўзиб лаби,
хуркович эшшак каби
ёв қолиб «алҳазар»га.

Шеър қахрамони революция жангларида «бир яловбардор» ёки ҳеч бўлмаса «бир рядовой» сифатида қатнашишга муяссар бўлган кишилар ҳақида ҳавас билан сўйлайди. Лекин у кўпгина курашлар, жумладан социализм ғалабаларини кўришга кўзи, отишга ўқи йўқ, Советлар мамлакатининг эркин меҳнаткашлари жасорати ва матонатидан талвасага тушган бой-боёнларга қарши олиб бориладиган қаттиқ курашлар унга ҳам насиб бўлишини яхши билади.

Фафур Ғулумнинг шеъри худди Маяковский поэзияси сингари «коммунистик эртага» интилгандир. У фақат совет кишиларигагина эмас, балки сайёрамиздаги миллионларча оддий кишиларга ҳам қаратилгандир.

Хей, Осиё, Европа,

кўҳна дунёнинг,

Африка,

У қора танларинг санинг...

Жумла жаҳоннинг қуллари,

Дамашқнинг, Басранинг

етим, туллари.

Марокаш эрлари,

Сийём шерлари,

Раъдвор наъралар

тортмоқлик галинг.

Қўй жаҳон уфқида,

ҳилпираб шу қизил яловки,

бирлашсин ер узра

барҳаёт йўқсил!

Фафур Ғулумнинг башорат қилиб айтилган мазкур сатрлари бугун ҳам муҳим ва замонавийдир. Елкасидан мустамлакачилик кишанларини улоқтириб ташлаган ёш Африка давлатлари, Америка негрларининг «эркин дунё» деб аталмиш дунёдаги ирқий камситишларга қарши олиб бораётган курашлари — буларнинг ҳаммасини шоир олдиндан кўра билган. Бу ерда ҳам Владимир

Маяковскийнинг келажакка комил ишонч билан тўлиб-тошган, эртанги кунга шоҳпарвоз қилган поэзияси Ғафур Ғуломнинг содиқ ҳамроҳи бўлган.

Бироқ В. Маяковскийнинг Ғафур Ғулом ва унинг поэзия бўйича дўстлари учун аҳамияти ғоявий йўригининг улар томонидан идрок этилиши, ўзлаштириб олиниши билангина чекланмайди. Революция шоирининг поэтик изланишлари, ижодий кашфиётлари ва ҳатто шеър ритмикаси ҳам ана шу ижодкорлар ишида катта роль ўйнайди.

Ғафур Ғулом 1950 йили «Дружба народов» журналида босилган «Устозимиз» сарлавҳали мақоласида бундай деб ёзган эди:

«Феодал замонларидан қолган ғазалчиликнинг, ҳаётни унинг ранго-ранглиги ва хилма-хиллигида кўрсатишга ожиз бўлган маънисиз ва ғоясиз жимжимадор ғазалчиликнинг расмий қонун-қоидаларига, шартли архаик тасвирларига қарши курашда Маяковский поэзиясининг кескин қуроли бизга айниқса қўл келди... Маяковский менга шеър ўлчови, лугати, образи ва овоз қурилиши бобида кенг ва битмас-туганмас имкониятлар очиб берди».

Ўзбек шеърятини янгилаш ва бойитиш учун курашни Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий бошлаб беради. Бу ишни В. Маяковскийнинг ҳаётбахш таъсирида ёш бўғинга мансуб бўлган шоирлар ва улар орасида Ғафур Ғулом давом эттиради. Инқилобдан олдинги ўзбек поэзиясида қотиб қолган шеърӣй шаклларга тобе, жонсиз ва ғоят мураккаб «аруз» вазни ҳукм суларди. Арузда ёзилган шеърлар ҳаммага ва ҳамма вақт ҳам тушунарли бўлавермас, чунки уларда араб ва форс сўзларини ишлатиш деярли мажбурий эди. Арузда ёзувчи шоирлар фойдаланган образлар системаси анъанавий шарқ қиёслашлари ва истиораларини истеъмол қилишга асосланар эди.

Ғафур Ғуломга шоирлик тетапоясидан бошлабоқ халқ шеърятини вазни — «бармоқ» вазни ёқиб қолади. Негаки «бармоқ» вазнининг имкониятлари «аруз» вазниникига қараганда кенг ва бойроқдир. Турган гапки, бунда Ғафур Ғулом ўзининг бутун ижодини кимга атаган бўлса, ўшаларга, миллионларча оддий китобхонларга «бармоқ» вазнининг тушунарли ва таъсирчан бўлиши ҳам ҳал қилувчи роль ўйнади.

Ғафур Ғулом В. Маяковский таъсири остида Ҳамид Олимжон ва бошқа шоирлар қатори «бармоқ» вазнини такомиллаштириб боради, унга «эркин» ва «сочма» элементларни киритади, уни янги ритмик бойликлар билан қуроллантиради. У одатдаги «шарқий» истиораларга сира ўхшамайдиган янгидан-янги дадил истиоралар ахтаради. Шоир яратган образлар ва қиёслар Шарқ заҳматкашларининг янги дунёқарашларини акс эттиради, ўзида янги турмуш ва меҳнатнинг характерли аломатларини ташийди. Ғафур Ғулом анъанавий «булбул наволари» ва «ариқлар шилдираши» каби сийқа тасвирлар устидан истеҳзо билан кулиб, «Текстилькомбинат ва Миср эҳроми» деган шеърда ҳаёт дошқозони ичида қайнаган янги поэзиянинг вазифалари ҳақида тубандатича ёзади:

Ҳей, кўшиқ айтгум
Келаётир,
Кўклам кўшиғин...
Бу бир кўшиқки,
Ботир ўлканинг

Чаман боғларида
Усган гигантлар
Юксак трубадан
Муни куйлайлар...

Турган гап, бу сатрлардан, шоир поэзиядаги лирик асосни умуман рад этар экан, деган маънони англамаслик даркор,— бундай жўн мулоҳазани ўнларча самимий лирик шеърлар яратган Ғафур Ғулом ижодининг ўзиёқ рад қилади. Йўқ, шоир лирикага қарши эмас, балки кишини «роҳатлантирадиган» поэзияга, ҳаётдан узилиб қолган, бачкана одамнинг таъбигагина ёқадиган мискин лирикага қаршидир. У атроф-теварақда юз бериб турган барча ҳодисаларга санъаткорнинг фаол аралашуви тарафдоридир, янги жамият қурилишида бевосита иштирок этадиган жанговар поэзия тарафдоридир. Унинг позицияси бу ерда В. Маяковскийнинг позицияси билан, унинг «Уйга» шеърдаги фикрлар билан тўла ҳамоҳангдир.

«Мен ўзимни ҳамма ёзувчилардан кўра кўпроқ жўшқин ватанпарвар, большевик-агитатор, янги совет поэзиясининг жарчиси Маяковскийнинг шогирдиман, деб айтишни хоҳлар эдим»,— деб ёзган эди Ғафур Ғулом «Устозимиз» номли мақоласида. Уз таржимаи ҳолида эса, менинг ижодимга Маяковский кучли таъсир кўрсатган, деб қайд этган эди.

Биричи беш йиллик йилларида Ғафур Ғуломнинг шоирона овози янада чиниқади. Бу овоз СССРда

социалистик экономикага пойдевор қўяётган миллионларча меҳнаткашларнинг овозлари билан қўшилиб, баралла янграйди.

Бутун совет халқи Ўрта Осиёда юз бераётган улугвор ўзгаришларни алоҳида диққат-эътибор билан кузатиб борарди. 1930 йилнинг кўкламида бир гуруҳ рус адаблари ва шоирлари — Всеволод Иванов, Леонид Леонов, Пётр Павленко, Николай Тихонов, Владимир Луговской ва бошқалар Туркменистонга ташриф буюрадилар. Ана шу сафарнинг самараси ўлароқ Николай Тихоновнинг шеърлари, Пётр Павленконинг насрий асарлари, Владимир Луговскойнинг «Сахро ва баҳор большевикларига» номли тўплами юзага келади Бу асарлар бугунги кунларимизгача умрини яшаб тугатгани йўқ.

Ўша йиллари Ўрта Осиёдаги воқеалар ичида Ватанимизнинг турли миллатларига мансуб бўлган санъаткорлар диққатини жалб этган асосий нарса Туркистон — Сибирь темир йўли қурилиши бўлади. Мамлакатимизнинг икки энг бой райони — Сибирь билан Ўрта Осиёни бир-бирига чамбарчас боғлайдиган бу қудратли магистрал белгиланган муддатидан бир йил олдин қуриб битказилади. Бу ўша вақтларда СССРдаги темир йўл транспорти соҳасида энг йирик янги қурилиш эди.

Совет поэзиясининг ўша даврлардаги маълум ва машҳур асарларидан бири бўлган Демьян Беднийнинг «Шайтон арава» номли достони Турксиб қурувчилари бўлмиш қаҳрамонларга бағишланган эди. Николай Асеев, Владимир Луговской ва бошқа шоирлар ҳам ўз шеърларини Турксибга бағишладилар.

...Ғафур Ғулом республика газетасининг топшириғини адо этиб, мухбир сифатида Туркистон — Сибирь йўли қурилишига илк бор йўл олар экан, у шу сафар натижасида ажойиб бир асар туғилишини, бу асар ўзини мамлакатнинг йирик шоирлари қаторига қўйишини халёлига ҳам кетирмаган эди.

Шоир қурилишда бир неча дафъа бўлади. Ишчилар ва инженерлар билан суҳбатлашади, мақола ва очерклар ёзади. Бу ерда кўрганлари уни ҳайратда қолдиради. Чўлга ҳамла қилиб, ҳаёт томирларини ётқизаётган минглаб одамларнинг қаҳрамонона меҳнати озод тафаккурнинг нималарга қодир эканлигини равшан кўрсатар, кўнгилда илҳом булоқларини жўш урдирарди. Ғафур Ғуломнинг қурилишдан жўнатган материалларидан бири

«Қозоқ даштин иккита қилиб ўрилган сулув зулфи» деб номланганди. Бу ерда рўй бераётган воқеаларнинг улуғворлиги унинг шоирона фантазиясини жўштиради, ундан бу воқеаларга илҳомбахш сўз билан жавоб беришни талаб этади.

1930 йилнинг 1 Майида темир йўлнинг очилиш маросими бўлади. Тантана қатнашчилари орасида Ғафур Ғулом ҳам бор эди. 5 майда «Шарқ ҳақиқати» газетаси унинг қурувчилар ва бутун халқ шодиёнаси ҳақидаги репортажини босиб чиқаради.

Лекин хизматга доир газета сатрлари шоир қалби тўла ҳисларнинг бир қисмини ҳам ифодалаб бера олмас эди. Ғафур Ғулом ўз қувончларини миллионлаб ўқувчилар билан баҳам кўришни, кечагина ғамдан бели букилган, қашшоқликдан силласи қуриган халқ фарзандларининг бугунги матонатини жарангдор мисралар билан образли куйлашни истарди. Шоир зарур мисраларни узоқ қидиради. Ниҳоят топади ҳам. Ҳашамсиз ва эҳтиросли сатрлар унинг қалбидан отилиб чиқади.

Бу йўллар

кўп қадим йўллардир...

Жаҳоннинг фотиҳи Искандар,

Рум қайсари,

Қотил Чингиз,

Боту, Жўжи,

Темурланг

қолдириб кимсасиз из,

Чиндан мўғул ўчи

борлиқни

жонлига қилиб танг,

— Қон — дея,

— Қон — дея,

босароқ кечмишдир.

Ғафур Ғуломнинг «Турксиб йўлларида» номли шеъри — совет поэзиясининг дурдоналаридан бири ана шундай сатрлар билан бошланади.

Бу сатрлар кечмиш ҳақидадир, қўшиқнинг ўзига хос бошланишидир. Дарвоқе, ана шу сатрлар мисолидаёқ Ғафур Ғулом поэзияси қанчалик ўткир кучга эғалигини яққол кўриш мумкин. Сатрлар — ихчам, қамчи зарби каби кескин. Улар бир зумдаёқ диққатни кучайтиради, бу ўлкаларнинг собиқ забткорларига нисбатан ўқувчилар муносабатини туғдиради. Биз уларни, раҳмсиз ва қонхўр соҳибқиронларни худди кўриб-билиб тургандек, кўкка сапчиган отларнинг кишнашларини эштаётган-

дек, бутун вужудимиз билан чўл жазирасини сезаётгандек бўламиз.

Шоирона қисса давом этади. Муаллиф янгидан-янги бўёқлар топади, шеър янги жилвалар, нозик қирралар касб этади: энди бу заҳарханда кулгига, аччиқ истеҳзога айланади,— шоир элни алдаган, фирдавс макон ваъда қилиб, дўзах ўти билан қўрқитиб, соҳибқиронлар кетидан изма-из ўтган шариат пешволарини эслайди, ўлканинг бу бемаврид ҳукмдорларини «ном учун, шон учун» тавлат сотганлар деб, атайди ва лаънат тамғасини босади. Улар ёлғон-яшиқни рост, зўронликни меҳрибонлик деб, «занг уриб, чилдирма қоқароқ, такбирлар ҳайқириб,— қурбон — деб,— қурбон — деб» борар эдилар.

Ғафур Ғуломнинг шеъри умумлашган-романтик характерга эгадир. Бу шеърнинг иккинчи қисми айниқса кўтаринки руҳ билан ёзилган. Шоир унда янги одам тимсолини чизади. Бу одам эртақлардаги ботир сингари ўз йўлидаги ҳамма тўсиқларни супуриб ташлайдиган, зулм ва зўронлик кишанларини пора-пора қилган, хонлар ва бойлар хони-монига ўт қўйган паҳлавон қурувчидир. У саҳро бўйлаб унинг ҳақиқий ҳокими сингари мардона қадам ташлайди, саҳрони янгилайди, унинг жилловини меҳнаткаш қўлига, янги ҳаёт ижодкори қўлига тизгинлаб беради. Ана шу ўлка — дашти-биёбонда мазкур заҳматкаш ётқизаётган темир йўл Туркистон ялангликларини Сибирь билан боғлайдиган оддийгина йўл эмас, балки ҳаёт йўлидир, келажакка элтадиган нурафшон йўлдир. Энди бу йўлдан ҳаёт гурс-гурс қадам ташлаб ўтади.

Бу йўллар,
шу қадим йўллар
устидан энди
паровоз

Ўз
уфқининг кўксига ханжар солароқ
Ғалаба наърасин қинқириб,
Донглар, шонлар,
шуҳратлар устидан,
Шпаллар ўрнига —
хурофий бир қонун
босиб,

Кўкракда бронза —
Юлдуз,
Фахр ила
Келажак.

Кўриб турганимиздек, шоир истеъмор қилган образлар ва чоғиштиришлар халқ эпосидан олингандир. Улар Шарқ меҳнаткашларига яқин ва тушунарлидир. Шу боисдан шеърнинг таъсир кучи янада активлашиб, у ўмровли бўлиб қолган.

Ғафур Ғулумнинг шеъри конкрет воқеага, Урта Осиё ва Шарқда социализм қурилишининг «хусусий» эпизодига бағишланган. Лекин шоир биргина мана шу фактнинг замиридаёқ типик, умумлаштирилган хислатларни кўра билди. У оммавий эркин меҳнатнинг романтик манзараларини чизар экан, Совет Шарқини индустриаллаштиришнинг бутун тарихий моҳиятини кўрсатиб берди. Улуғвор қурилиш унинг учун янги экономиканинг тантана қилишигина эмас, балки Советлар мамлакатадаги халқларнинг ўзаро кўмагига, биродарлигига асосланган янги инсоний муносабатларнинг туғилиши ҳамдир. Эркин меҳнаткашлар қурган бу йўлдан энди ғалла ва темир, ёғоч ва маъдан ўтади.

Бу йўллар,

бу қадим йўллар
Устига бу издан обида,
абадий хотираки, бундан
тўхтамай бир нафас,

Қон —

Қатрон ҳидимас,

Озодлик шамоли эсажак.

Ғафур Ғулумнинг «Турксиб йўлларида» номли шеъри матбуотда пайдо бўлиши биланоқ халқнинг оғзига тушиб кетади. Истеъдодли шоир Владимир Державин уни русчага таржима қилиб, қардош республикаларнинг миллионлаб шеърхонларини таништиради. Ёш ўзбек куйчисининг асари улар учун Совет Шарқидаги янги ҳаётнинг самимий ва илҳомбахш мадҳияси бўлиб янграйди. Мазкур шеър муносабати билан украин ёзувчиси Иван Ле: «Ғафур Ғулум табиатан жамики янги, прогрессив нарсаларнинг романтик куйчисидир»,— дейди.

30-йилларнинг боши Ғафур Ғулумнинг шоирлик дастхати аниқ шаклланган, шеърини қудрати мустаҳкам таркиб топган даврдир. Унинг асарларидаги нотиклик оҳанглари диловор ва ёқимтой лирика билан қўшилиб кетади.

Мен яқинда паспорт олдим, совет паспортин,
Унда номер — ўн уч миллион етти минг қирқ беш.

Демак, мен ҳам граждани Советлар юртин,
Бир юз етмиш миллион сонли улуғ кучга эш.

Шоирнинг бу сатрларидан В. Маяковский шеърларининг иссиқ нафаси уфуриб турганга ўхшайди. Рус шоирининг асарлари каби бу шеърлар ҳам совет кишиларининг ҳис-туйғуларини ифодалайди.

Ғафур Ғулومнинг 30-йиллар бошидаги шеърӣ асарлари шоирнинг жонли ҳаётни, кишиларни, ўз замондошларини диққат-эътибор билан синчиклаб ўрганганлигидан далолат беради. Зеро ҳаётни ана шундай чуқур билиш, томир-томирларини ушлаб кўриш, ўтган авлодларнинг ижодий меросини тинмай ўрганиб бориш Ғафур Ғулумга биринчи беш йилликларнинг қаҳрамонона кунлари ҳақида улуғвор қўшиқ — «Турксиб йўлларида» номли шеърини яратишида мадад берди. Маркс ва Ленин таълимотини ўрганиши эса унинг замон воқеаларини идрок этишини чуқурлаштирди, сиёсий ва адабий билимини бойитди, уни бирдан-бир тўғри ғоявий-ижодий йўлдан бошлаб борди.

Ғафур Ғулумнинг 30-йиллар бошида яратган «Тагдўзи», «Қалблар можароси», «Меҳнат ва ҳурмат», «Икки ёшлик» сингари асарларини қайта-қайта ўқисангиз, сиз уларда ҳаётни чуқур билиш ва аниқ ғоявий йўлланма унинг шеърларини янги воқелик учун курашда партиянинг содиқ қуроли қилиб қўйганини равшан кўрасиз. Шоир ана шу воқеликнинг ҳатто биринчи қарашда насрий асар учун фақат материал бўла олиши мумкин бўлиб туюлган объектларини ҳам ғоят жозибдор, кўтаринки қилиб тасвирлаган, уларга сўз қудрати билан жон киритган.

Бунга «Шеър ҳам собун» номли шеърӣ мисол бўла олади. Унинг тагига «Мулланур Воҳидов» заводи ишчиларига» деб ёзиб қўйилган. Агар қадимги Шарқ шоирларидан бирортасига совун ҳақида байт тўқишни таклиф қилганларида, у шак-шубҳасиз ранжиган бўлур эди. Совунга бағишланган ғазал бўлишини ақл ҳам бовар қилмайди.

Бироқ, Ғафур Ғулум ана шу ниҳоятда насрий мавзунини ҳам чинакам шеърӣят чўққиларига кўтара оладиган бадий воситаларни топа олди. У совунгарлар меҳнатига шоирнинг меҳнатига муштаракликни, одамларнинг «юрак пучмоғинда қолган кирларни», ўтмишнинг ярамас

урфларини тозалашга даъват этилган совет шоирининг меҳнатига эгизакликни кўрди.

Шоир билан чиндан сизнинг ўртада
Юрак томиридай бир боғланиш бор.
Биз, қолдиқ шу пичроқ, шу кирликларни
Ювишда биргамиз, бирга сафарбар.

Шоир — юракларга ҳукм этади,
Ул рентген нуридай ўта кўрувчи.
Юрак пучмоғинда қолган кирларни
Қалам билан тозалов шоирнинг иши.

Колхоз овулина бориб киргандай
Сизнинг ифор исли собунларингиз,
Менинг ифор маъноли шу шеърларим
Ватаним ҳар бурчида қолдиражак из.

Шоир совунгарлар меҳнатини куйлаб ва шарафлаб-гина қолмай, Шарқ шеърхонларининг идрокига яқин илиқ лирик бўёқлар ҳам топа олди. Хусусан, шеърнинг охирги мисраси ана шундай. Мазкур асар ўзининг жўшқинлиги жиҳатидан Маяковскийнинг «Бор овоз билан» поэмасига муқаддимадаги «революция ундаган, сафарбар этган ассенизатор ва мешкопчидирман» сатрларига сезиларли даражада ўхшаб кетади.

Ғафур Ғулом худди ана шу ҳиссиёт, худди ана шу яқинлик билан яшади — у ўзини ҳамма вақт «революция ундаган, сафарбар этган» ҳис қилди. У революциянинг ҳаққи-ҳурмати ҳар қандай ишни уддалашга, бу иш худбинлар ва сатангларга, сохта шеърый «гўзалликнинг» ишқивозларига қанчалик «тубан» ва завқсиз бўлиб туюлмасин, уни жон-дилдан бажаришга тайёр эди.

ЕР ЭҒАЛАРИ МАДҲИ

Улуғ Октябрь захматкаш деҳқон ҳаётида катта ўзгаришлар ясади. Қишлоқ меҳнаткашлари билан ҳамиша чамбарчас боғланган Ғафур Ғулом бу янгиликларнинг шоҳиди бўлади. Шу сабабли 30-йиллардаги ижодининг кўпгина фавқулудда муҳим саҳифалари қишлоқдаги революцияга бағишлангандир.

Шоирнинг ушбу мавзудаги дастлабки асари «Икки васиқа» дostonидир. Унда Октябрь қуёшидан нур эмган, эркин меҳнатдан тўла баҳраманд бўлган оддий деҳ-

қон, ер билан тирикчилик қилувчи одам тақдири нақл қилинади.

Достон икки қисмдан иборат. Унинг биринчи қисми— аччиқ ўтмиш ҳақидаги шеърӣ қиссадир. Достон қаҳрамони Ҳайдар чўққининг кечмиши ғуссали, бечора ҳол эди. У нодон ва ўта қашшоқ эди. Бир қапада оч-наҳор яшар, туморчадай ерда қора тер қуйиб ишларди. Меҳнат оғир ва завқсиз эди. унга заррача қувонч келтирмасди. У: «Бизнинг учун осмон узоқ, ер қаттиқ» деб, хаёл суриб кетарди. Абгор, қўли қисқа, сўққабош Ҳайдар чўққи табиат билан олишишдан ожиз, пешонада бор экан, деб қисматга тап берар, бутун имон-ихтиёри ариқ эгаси Акбар аминнинг қўлида эди. У бахт ёрлақашига кўр-кўрона ишонар, аммо «толе кўки бахт юлдузини ҳамон кўрсатмас»ди.

Ғафур Ғулум ўз қаҳрамони сиймосида кучли, ўзига хос характер яратади, бизни куч-қуввати тирсиллаб турган, омаддан умид узмаган одам билан таништиради. Бироқ, синфий курашдан, революцион ғоялардан олисда турган Ҳайдар чўққи ўзининг ҳамма орзу-умидларини фақат ўз меҳнатига, сўққабошнинг қунт ва тўзимига боғлайди.

Ер оз, аммо умид бизда бирталай,
Меҳрибонлик, қунт ва тўзим ундан кўп.
Илк баҳордан кузаккача етти ой,
Еш боладай эркалаймиз кўр тўкиб.

Лекин Ҳайдар чўққи қанчалик умид боғламасин, унинг жон куйдиришлари, ҳамма меҳнати зое кетади. Қарз юки йил сайин ортиб, икки елкасидан босади. Акбар аминдан кўтарилган қарз болалаб туради. Пировардида Ҳайдар чўққининг туморчадай ери ҳам бойнинг шахсий мулкига айланиб кетади. Унинг участкасини хатлашади. Аминга васиқа қилиб беришади. Шундай қилиб, бечора Ҳайдар чўққи сўнгги умидидан ҳам айрилади. У:

Ҳаммамиз ҳам энди Амин қароли,
Хув оқерни қирқ йил экдик даҳъякка.—

деб ўз кечмиши ҳақидаги ҳикояни тугатади.

Чиндан ҳам дилгир, ғуссали қисса. Одам одамнинг кушандаси бўлган жамиятда ишлаб чиқариш воситаларидан маҳрум этилган оддий меҳнаткаш ўзини шундай воситалар эгасига қул қилиб сотишга мажбурдир. Би-

нобарин, инсоннинг фойдали фаолияти бўлмиш меҳнат тушунчасининг ўзи бундай жамиятда бузиб кўрсатилди. Меҳнат қувонч эмас, ғам келтиради. Ғафур Ғулом буни ишонарли ва ҳаётий талқин қилади.

«Икки васиқа» достонининг иккинчи қисми — Ҳайдар чўққининг янги ҳаёт ҳақидаги ҳикоясидир.

Улуғ Октябрь кечаги батрак ҳаётини тубдан ўзгартириб юборади. У ўз ерининг эгаси, мамлакатнинг хўжайини бўлиб қолади. Энди у ўз меҳнатига бошқача назар билан қарайди. Негаки, янги жамиятга ишлай туриб, ўзи учун ҳам ишлаётганини билади. Ана шу идрок унинг бир кучига ўн куч қўшади, фойдали ва актив фаолиятга бўлган интилишини ғоят кучайтириб юборади.

Достоннинг «Икки васиқа» деб аталишига сабаб — Ҳайдар чўққини туморчадай ердан ҳам маҳрум қилган биринчи васиқага шоирнинг Совет мамлакатигадаги қишлоқ меҳнаткашларини ер-сувли қилган иккинчи — мубо-рак васиқани қарама-қарши қўйишидир.

Таққослайман шу икки васиқани:

Бири — меҳнат оёғигадир занжир;

Бири — бахтлар сари кенг йўл очгани

Чақмоқ тиғли кескин, ўткир бир шамшир.

Бу образли мисралар шоир фикрини умумлаштириб, унга яқун ясайди. Ҳайдар чўққи совет қонунини ер ва бахт васиқаси деб атайди. Ҳа, айни бахт васиқасининг ўзгинасидир. Негаки, пахтакорга, қўшчига, деҳқонга ўз ерида бирлашиб, тотув оиладай бамаслаҳат ишлашдан ҳам юксак бахт бўлиши мумкинми!

Ғафур Ғулом «Икки васиқа» достонининг ўзига хос бадий фазилатлари унинг каттагина қисмининг Ҳайдар чўққи монологи тарзида ёзилганлигидир. Деҳқон нутқини бериш учун унинг турмуши, меҳнати ва одатлари спецификасининггина эмас, балки унинг ширали ва ўткир тилини ҳам яхши билиш даркор эди. Достонни ўқир экансиз, баъзан сиз билан шоир эмас, худди жонли Ҳайдар чўққининг ўзи гаплашаётгандек туюлади. Ҳайдар чўққи ҳикоясини беришда Ғафур Ғулом фойдаланган образлар ғоят халқчилдир. Шоир ҳаёлида туғилган тасвир ва истиоралар айни халқнинг кўксига қулоқ солиб топилгандек мароқлидир.

Эркин қишлоқ захматкашларининг меҳнати темаси Ғафур Ғуломнинг «Кўкан» достонида тадрижий равишда давом эттирилди. Мазкур асар ҳануз халқ орасида

тилдан-тилга кўчиб юрибди. У Ўзбекистондаги коллективлаш йилларида муҳим ташвиқотчилик ролини ўйнади.

«Кўкан» сарлавҳаси тагига «Колхоз достони» деб ёзиб қўйилган. Достон «Икки васиқа» билан кўп жиҳатдан ҳамоҳангдир. Бу асарлардаги қаҳрамонларнинг тақдирлари ҳам ўхшашдир. Аммо, агар «Икки васиқа» — қаҳрамон образи анча хассослик билан, лўнда чизилган асар бўлса, «Кўкан» қишлоқ ҳаёти лавҳалари кенгроқ ёритилган лиро-эпик полотнодир. Кўканнынг ўзи бўлса, типик, йиғма характердир.

«Кўкан» йўли бой бир тарих,— тугал достон, бу достонда бирлашадир миллионлаб жон»,— дейди шоир достон хотимасида.

Еш ўзбек деҳқони колхоз тузуми қандай қудратли кучга эга эканлигини пайқаб етгунга қадар узоқ ва оғир йўлни босиб ўтишга тўғри келади.

Кўканнынг отаси Маманиёз умр бўйи тер тўкиб ишлаган бир танобча ерга қаттиқ ёпишиб ўтади. У оламдан кўз юматуриб, бўйи анча чўзилиб қолган ўғилчасига ана шу бир парча ердан бошқа ҳеч нарсани мерос қолдиrolмайди. «Овқат-рўзгор, кавшай десанг оби ёвғон»,— дейди. У, ўғилчамга бир нима бўлса, ёлғиз имомгина жонига оро киради, деб ишонади.

Ота оламдан ўтади. Кўканча ўзига мерос қолган ерда эртадан-кечгача куч тўкади.

Иш қилувни билмай ўчиб ранги-афти,
Ёлғиз қўллик Кўкан аввал кўп ганграпти.
Ем-хашак йўк, бир пой ҳўкиз ориқ-туруқ,
Қайдан бўнак олиш билмай ҳамён қуруқ.

Муҳтожлик Кўканни қўшниси Шариф бойга ялинишга мажбур қилади. Бориб бир жуфт қуллуқ қилади. Бой уни лақиллатади. Йигитча бойнинг маслаҳати билан ерга дон-дун экади. Кейин пиёз сепеди. Аммо муҳтожлиги заррача аримайди, бири икки бўлмайди.

Қишлоқда эса, ҳаёт тарзи ўзгармоқда эди. Қўшни қишлоқларда колхозлар тузилмоқда эди.

Кўкан «колхоз» ҳақидаги овозалардан ҳадиксираб, шубҳа билан қарайди. Биргаликда қилинадиган меҳнат моҳиятини англаб етмайди. Ушанда олдига одамлар келиб, «Кўкан, сен ҳам биздай колхозчи бўл»,— дейишганда, уларни қуруқ қайтаради, чунки унда ота-бобола-

ридан суяк суриб келган хусусий мулкчилик инстинкти ҳали ҳам кучли эди.

Ғафур Ғулом ўз қаҳрамонини идеаллаштирмайди, унинг характерини жўн қилиб қўймайди. Ахир, ўтмиш сарқитлари Кўканга ўхшаш мингларча деҳқонларни ўзининг қаттиқ панжасидан узоқ вақтларгача қўйиб юбормаганлигини ўзимиз ҳам яхши биламиз-ку!

Хўш, Кўкан колхозга нимани қарама-қарши қўя олади? Муҳтожликдан қандай йўл билан қутила олади?

Ота васияти эсига тушиб, Кўкан имомнинг этагини тутати.

Шоир шариат пешволаридан бирининг образини эсда қоладиган қилиб чизади. Имом ғўлдир-ғўлдир дуо ўқиб, Кўканнинг қўйинини пуч ёнғоққа тўлдиради:

— «Вассамои ватториқи» қуръонда бор,
Айтганимни қилсанг сенга раҳмат ёғар.

Коллективлаш йилларида муғомбир муллалар бундай «каромат»ларни озмунча қилишмади! Совет ҳокимиятига тиш қайраган бундай бандалар деҳқонларни тўғри йўлдан оздиришга озмунча уринишмади! Уларнинг кирдикорларига қарши курашиш, деҳқонлар онги ва қалбини хурофий дуддан тозалаш осонликча бўлмади! Бу ишда Ғафур Ғуломнинг шахсан ўзи иштирок этди, шунинг учун ҳам имомнинг ваъзига учган Кўкан азобларини жуда ҳаққоний тасвирлашга муваффақ бўлди.

Кўканнинг қовжираган, унумсиз — ориқ ерда марза олишлари, сўнгсиз меҳнат ва уқубатлари яна бошлади.

Ҳам ер ориқ, ҳам ранг сариқ, жамарга мўл,
Йиғлайвериб Кўкан қипти шудгорни кўл.

Кўкан қийналган, эзилган. Энди яшаш учун курашишга қурби етмайди. Ғафур Ғулом қаҳрамоннинг ички дунёсида рўй бераётган мураккаб руҳий курашни усталик билан чизади.

Ужар йигит ўзининг жонига ҳеч кимнинг маслаҳати оро киролмаслигини тушунгач, ҳақсизлик жумбоғини ечишга ўзи урина бошлайди. У куч-ғайратини аямай, ҳалол меҳнат қилгани билан ўзини нега боқа олмаслигини, оч-наҳор қолишига нималар сабабчи эканлигини идрок этишга тиришади, айти вақтда имом ва Шариф

бойлар нима учун бадавлат яшаётганликларини танасига ўйлаб кўради.

Шунда унинг фикрига колхоз келади. Эҳтимол, деҳқонларни бирлашишга чақираётганлар ҳақлидир?

Коллективлик тажрибаси сизга яққол,
Рўзғор бирга, меҳнат бирга, бир қилиб мол,
Баҳамжиҳат ишлаганда тетик, دادил...

Райондан келган йигитнинг майдонда халққа қарага айтган бу сўзлари Кўканнинг қалбига чуқур ўрнашиб қолади. Унинг қўшниси Розӣқ батрак сўзга чиққанда эса Кўканнинг гумонлари тонгги тумандай тарқалади.

Шу ерларнинг тизгинини олиб қўлга,
Коллективлик режасини солиб йўлга,
Биз ўз кучни ўзлар учун ишлатайлик...

Кўкан колхозга ёзилади.

Юраклари шувиллаган кўрқоқ Кўкан
Кирсаммикан, ишлар қалай бўлар экан!..
Шундай, аранг иккиланиб «ёзинг» деди...

Ғафур Ғулум ўз достонида кечаги батракларни қуршаб олган ғайрат-иштиёқнинг унутилмас ёрқин лавҳаларини моҳирона чизиб ташлайди. «Колхоз» сўзи овул ва қишлоқлардан ҳаётбахш тўлқин сингари қайнаб-тошиб ўтади, ўз йўлида Шариф бойларни ва имомларни хасдай супуриб ташлаб, одамлар қалбида эрк нашьасини ва шодлик ҳисларини уйғотади.

Кўпчилик кўл, унуми мўл деган каби,
Кўкан хурсанд, ип қочирган гўё лаби.

Колхозга аъзо бўлиб кирган Кўкан ўзини бошқача ҳис қилиб, янгича ўйлай бошлайди. У коллектив меҳнати ажойиб самаралар бераётганини кўради. Очлик ва муҳтожлик абадий даф бўлади. Колхоз далаларида машиналар гуриллайди. Оби-тобида яхшилаб ишланган ернинг ўзи ҳам гўё меҳнаткашлар сингари эркин ва мамнун нафас ола бошлагандек туюлади.

Аммо колхоз тузумининг душманлари таслим бўлишни истамайдилар. Улар янгилikka қарши бош кўтардилар, унга зарар етказадилар. Колхозчиларга очикдан-очик ташланадилар. Душманлар Кўкани оғир ярадор қиладилар. Аммо уни янги ҳаёт йўлидан қайтара оладиган куч йўқ. Чунки у энди ўз йўлини аниқ танлаб олган!

Кўкан комсомолга киради. Энди у фаол меҳнаткашигина эмас, балки жанговар жамоатчи ҳамдир. У тракторчилар курсига ўқишга киради. Уни Ўзбекистон колхозчилари қурултойига делегат қилиб сайлайдилар. Кўкан билимга, ёруғликка интилади, аср билан баббаравар қадам ташлашни истайди. Ташаббускор, серғайрат колхоз ишбошисида кечаги қовоғи солиқ Кўкан батраки энди ҳеч ким таний олмайди. Янги, эркин меҳнат Кўканга қанот бағишлайди, қалбида ўз кучига ишонч тўдилади. Шулар Кўканнинг ана шу маънавий уйғониши ва янгиланиш жараёнини жуда таъсирчан қилиб кўрсатади.

Достоннинг охири бобидаги мисралар — халқ бахтсаодати ва эркин меҳнати учун курашга етакчилик қилган коммунистлар партияси тўғрисидаги мисралар Гафур Ғулом ҳикоясининг хотималовчи тантанали авжи сифатида мағрур жаранглайди:

Бу достоннинг қаҳрамони бутун синф,
Бу достонда кураш, ўлим енгув ва чип.
Бу курашнинг кўмондони партиямиз,
Бу енгувнинг нашъасидан кўнгилда из.

Гафур Ғулом достонининг кенг ўқувчилар оmmasи қалбини мафтун этган асосий фазилати унинг ҳақиқатлиги, автор ҳикоясининг ҳаққонийлигидир. Тасвирнинг ана шундай чинлигига достоннинг мағзи-мағзига сингиб кетган бир талай жонли реалистик тафсилотлар орқалигина эмас, балки алоҳида усул орқали ҳам эришилган. Бу ўқувчини Кўканни реал одам, ҳаётда бор одам деб, ишонишга мажбур этган.

Кўкан ўзи менинг билан хўп оғайни,
деб ёзади Гафур Ғулом. Бунга ишонмаслик мумкин эмас. Шоир ўз қаҳрамонининг ичига шу қадар кириб кетганки, унинг ички дунёсини шу қадар руҳан аниқ ва ҳаққоний кўрсатганки, Кўканга ишонмай илож йўқ. Шоирнинг ҳикояси теран ва ишонарли бўла борган сари, унинг қаҳрамони ҳам минглаб китобхонларга, биринчи навбатда, шеърхон деҳқонларга шу қадар яқин ва тўшунарли бўла боради. Достонни колхоз мажлисларида ўқишади. У қишлоқлардаги бадий ҳаваскорлик тўғрракларида ижро этилади. Деворий газеталарда ундан парчалар кўчириб босилади. Кўпгина деҳқонлар Кўканда ўз аксларини кўрадилар, унинг тақдирида ўз тақдирларини кўрадилар.

Ҳануз ёдимдан кўтарилмаган: бир куни Ғафур Ғуллон «Кўкан» эълон қилингандан кейин деҳқонлардан қаҳрамон номига ёзилган бир талай хатлар олганини айтган эди. Китобхонлар, Кўкан ҳақиқатан ёруғ дунёда бор, деб самимий ишонар эканлар. Улар Кўканга ўз қийинчиликлари хусусида ёзиб, ундан маслаҳатлар сўраганлар. Шоир бундай мактубларга жавоб қилар, уларнинг муаллифларига ҳаёт чигалликларини ечишда кўмаклашар эди.

«Кўкан» достонида Ғафур Ғулмоннинг ўзи ҳақида айтган самимий ва мағрур сатрлари ҳам бор:

Мен албатта бу курашдан тойилмадим,
Ё офизга мўм солгандай қолмадим дим.
Уриб туриб ҳар жабҳада чиққан ёвни,
Қалам билан кўпоролдим йўлдан ғовни.

Дарҳақиқат, шоир ҳаётда ҳеч қачон «кузатувчи» бўлиб турмаган. Унинг поэзияси ҳаётга ҳаминша актив аралашар, янгича турмуш қуришда, минглаб одамларни қайта тарбиялашда бутун жўшқинлиги билан қатнашар эди.

Мақсуд Шайхзода ёзган эди: «Шундай шоирлар борки, улар оламни кўради, бошқа бир хиллари дунёнинг бирлигини эшитади. Бизнинг оқсоқол Ғафур домламиз эса, жаҳонни қалби билан ҳис этиб, тарих томиридаги қоннинг тепишини (набзини) беҳато сезиб туради».

Ғафур Ғулмон шоирона тафаккурининг ана шу фазилати, унинг янгилик куртакларини илғай билиш маҳорати, келажак учун курашиш фидокорлиги унга бутун ижоди йўлида ҳамма вақт ёр бўлди.

ҲАМИША ХАЛҚ БИЛАН

Ғафур Ғулмоннинг бутун умри халққа бағишлангандир. У халқ зафарлари ва бахтидан беҳад қувонар, ундан баҳра олар, миллионларча совет кишилари билан замон ташвишлари ва қийинчиликларини бирга баҳам кўрар эди. Шоирдаги бу фазилат немис-фашист босқинчилари мамлакатимизга тўсатдан ҳужум қилганда айниқса яққол намоён бўлади.

Улуғ Ватан уруши йилларида Ғафур Ғулмоннинг овози қаҳр-ғазаб билан мардонатор янгради. Унинг уруш даврида ёзилган «Шарқдан келаётирман» номли китоби Давлат мукофоти билан тақдирланди.

Ғафур Ғулом уруш даврида қаламини бир лаҳза ҳам тўхтатмади. Уша қаҳрамонона кунларда ўзини жанговар сафда деб ҳис этди. Шоир Советлар мамлакатининг муқаддас тупроғига кўз олайтирган босқинчиларни лаънатлади. Жангчиларни эҳтиросли, даъваткор сўзлари билан марду майдонликка чорлади.

Фашист галалари она-Ватанимизга чигирткадай ёпирилгандан кейин орадан бир неча кун ўтар-ўтмас у машҳур «Кузатиш» деган шеърини ёзди. Бу шеър «Қирилган Ўзбекистон» газетасида босилди. Унда ҳар бир совет кишининг ҳис-туйғулари ифодаланган эди.

Ота ўзининг азиз фарзандини фронтга, душманларга қарши жанг бораётган майдонга кузатиб қўяди. У Ватанимизнинг ҳаёт-момоти қил устида турган оғир дақиқаларда ҳар ким ҳам ўзи каби худди шундай қилажагини яхши билади. Юксак ватанпарварлик бурчи отани тўлқинлантириб юборади: у, эҳтимол, бошқа кўриш насиб бўлмайдиган ўғли билан хайрлаша туриб, кўз ёш қилмайди, унинг товушида ҳасрат ва надомат оҳанглари йўқ. Бу товуш комил ишонч билан дадил янграйди:

Кулимсираб турғучи толеинг порлоқ,
Худди шу йил таппа-тақ ўн саккиз ёшинг.
Ватан қирғоғига ёв қўймиш оёқ!
Жангга бор, партия, халқлар йўлдошинг!

Ғафур Ғулом ўз поэзияси билан солдатлар сафида қадам ташлайди, илҳоми билан ғалаба кунларини яқинлаштиради.

1942 йилнинг кўкламида Ғафур Ғулом республикамиз меҳнаткашлари делегацияси билан фронтга боради. У окопларни кўздан кечиради, хандақлар ва ертўлаларда солдатлар ҳамда офицерлар билан гаплашади. Уларнинг букилмас иродаси шоирни беҳад қувонтиради. Ўзбекистон жангчиларга ўз совға-саломларини — жун ва мўйна буюмлар, гулдор тамаки халтачалар ва мева-чевалар юборган эди. Жангчилар совға-саломларни қабул қила туриб, она-Ватанин бир қатра қонлари қолгунча ҳимоя қилишга қасамёд этадилар. Шунда улар Ғафур Ғуломдан ҳам қимматли совға — шеър оладилар, ўзбек адибларининг нутқларини тинглайдилар.

Фронт сафари Ғафур Ғуломнинг таассуротларини янада бойитади. Республика ва марказий газеталар унинг янги шеърларини, серхаяжон лирикасини, тўл-

қинлантирувчи шоирона публицистикасини босиб чиқаради.

Уруш йилларида Тошкентга Россиянинг марказий районларидан кўпгина корхоналар кўчириб келтирилган эди. Бу ерга хотин-қизлар ва бола-чақалар ҳам кўчириб келтирилади. Ватан туққанларидан айрилган норасидаларига алоҳида меҳрибонлик кўрсатади. Ушанда Тошкент болаларга тўлиб-тошган эди. Ўзбек замини сахий она каби рус, украин, белорус, литва эркатойларини сийнасига босади.

Ана шу бола-бақралар тақдири Фафур Фуломга айнақса яқин эди. Негаки, унинг ўзи ҳам етимча бўлиб ўсган. Етимхонага мудирлик қилган йиллари худди шундай болаларни — кўзлари ич-ичига тушиб кетган, ҳадиксираган болаларни кўчама-кўча юриб тўплаган, буларнинг ҳаммаси унинг хотира дафтаридан ҳануз ўчмаган эди. Совет давлати бу болаларнинг ақалли бир кун ҳам етим-есир қолишига йўл қўймайди, уларнинг бошларини силаш учун қўлидан келган ҳамма меҳрибончиликларни қилади.

Шу ҳақдаги хаёллар Фафур Фуломни эндиликда совет шеърятининг барча антологияларига кирган «Сен етим эмассан» номли шеърини яратишга руҳлантиради.

Шоир мазкур шеърининг илк сатрлари Тошкент вокзали перронидида турганида, кўчириб келтирилаётган болаларни кутиб олиш маҳалида туғилганини айтади. Кўпгина болаларнинг кўзларида ҳам шарпалари қора мўмдай қотиб қолган эди: ахир, улар қон ва кулни, топталган боғларни, қулаган қадрдон уйларининг харобаларини, қариндош-уруғларининг жон берганликларини ўз кўзлари билан кўрган эдилар-да! Ана шу норасидаларни қандай қилиб юпатиш мумкин? Қандай сўз айтиб эркалатишса, улар қуёшга қараб майин табассум қилишаркин, беозор болалик эрмаклари — ўйинлардан баҳра олишаркин?

Бу сўзлар ўз-ўзидан туғилади. Улар шоир қалбидан нафис ва оддийгина бўлиб товланиб чиқади:

Сен етим эмассан,
Тинчлан, жигарим,
Қуёшдай меҳрибон
Ватанинг — онанг,
Заминдай вазмину
Меҳнатқаш, мушфиқ,
Истаган нарсангни тайёрлагувчи

Халқ бор — отанг бор.
Чўчима, жигарим,
Уз уйингдасан...

Ғафур Ғулумнинг бу шеъри болаларга мурожаат тарзида ёзилган. Шунинг учун ҳам унинг тили ва образлари ниҳоятда аниқ ва самимий, шоирнинг овози юмшоқ ва кўнгиллидир. Ғафур Ғулум болаларга ўзининг етимлик билан ўтган болалигини, ўинчи йилларда бировнинг ўчоғида ёлғиз бармоқдай ҳолсиз-мажолсиз исинганини хаяжон билан ҳикоя қилиб беради. Аммо Совет мамлакатаида болалик тақдири бундай бўлиши мумкин эмас. Боланинг бошига қандай оғир мушкул тушмасин, Ватан уни асло ғарибу бенаво қилиб қўймайди! Уни бағрига олиб иситади ва эркалайди, унинг қаршисида мактаб эшикларини ланг очиб қўяди, уни катта ҳаёт йўлига етаклаб олиб чиқади.

Шоир гитлерчиларнинг йиртқиқликларни ҳақида гапирганида унинг ипакдай майин товуши нафрат ва ғазабли бўлиб қолади. У Гитлерни хароми, бир кўнғиз мўйловли бароқ соч малъун, дейди. Йўқ, фашистлар халқимизни ҳеч қачон тиз чўктира ололмайдилар! Болаларимиз ҳеч қачон етимлик қурбони бўлмайдилар!!

Шеър қандай бошланган бўлса, шундай майин ва ёқимли тугайди. Шоир ўзининг кичкинтой китобхонлари кўз ўнгида Ватанимизнинг эрта-индин албатта отадиган тинч, оппоқ тонги манзарасини тасвирлайди:

Лаълин лабингдаги
Ғунча табассум
Албат толеингга
Муҳр бўлади
Ва бунда акс этар

Порлоқ келажак.
Тонг яқин,
тонг яқин,
оппоқ тонг яқин.
Бир нафас ором ол,
Ухла, жигарим.

Мен мазкур шеър матбуотда пайдо бўлган дамларни ҳамон эслайман. У ҳаммамизда чуқур таассурот қолдирган эди. Гарчи болаларга аталган бўлса-да, зўр куч билан катталарни ҳам тўлқинлантирарди. Душманга нисбатан қаҳр-ғазабни алангалатарди. Совет тузумининг бутун инсонпарварлик табиатини яққол намоиш

қиларди. У немис-фашист босқинчиларга қарши журашда янада жипслашган мамлакатимиз халқлари дўстлигининг улуғворлигини катта лирик куч билан ифодалаган эди.

Совет халқларининг дўстлиги темаси Ғафур Ғуломнинг бошқа бир шеърида ҳам ўз ифодасини топади. Бу — «Мен яҳудий» шеъридир. Бунда мазкур мавзу бошқа бир таҳлитда — оташин шеърий публицистика воситалари билан ҳал қилинади. Шеър Гитлер ва унинг ҳамтовоқлари тарғиб қилган одамкушанда «ирқий назария»ни бошдан-оёқ фош қилиб ташлайди. Фашистлар ана шу қабиҳ «назария»га мувофиқ бутун бошли халқларни қириб юборадилар, миллий низо уруғларини сепадилар. Гуманист — шоир, интернационалист — шоир Ғафур Ғуломнинг сатрлари ғазаб ва нафрат руҳи билан суғорилгандир. У жаҳолатпарастларнинг тентаклигига, инсониятга иснод келтирувчи ҳаромиларнинг қонхўрлигига СССРдай улуғ ва қудратли давлатда бирлашган миллатларнинг бузилмас иттифоқини қарама-қарши қўяди. Бу иттифоққа ҳеч ким раҳна сололмайди. Мамлакатимиз халқларининг дўстлиги фашист йиртқичнинг белини синдириб, уни қора гўрга тикади. Рус, ўзбек, яҳудий, белорус — ҳаммаси жангларда бир сафдай текис, — дейди Ғафур Ғулом. У Совет Иттифоқи халқларининг биродарлик оиласини мағрур шарафлайди:

Шу тупроқ заминда
қолажак таним.
Билгил, э мардуд,
Бизлармиз оламда
халқлар маъсуди,
Мен яҳудийман.
Бу Ватан Советлар
халқин тупроғи —
Муқаддас, даҳлсиз,
буни билиб қўй.
Сен сифлис тумшуқни
суқмоқчи бўлиб,
тўрт оёқлаб
Урнингдан қўзғолган қоғи,
Заҳарли найзага айланиб кетди
Бизнинг бадандаги
ҳар бир тола мўй.

Ана шу сатрларга қараб, шоир уруш давридаги кўпгина шеърларини ёзаётганида унинг кўз ўнгиде кимнинг шоирона қиёфаси турганини англаб олиш мумкин. Бу —

Владимир Маяковский образидир. «Найзага тенглансин перо»,— деган санъаткорнинг образидир. Фафур Ғулом революция жарчисининг тажрибасига қайта-қайта му-рожаат қилади. Бу тажриба шоирнинг бўёқларини қу-юқлаштиради, унинг овозига қудрат бахш этади.

...Фафур Ғуломнинг урушдан кейинги даврда ярат-ган шеърларида келажакка интилиш, куч-ғайрат барқ уриб турибди. Уларда шоир жон-дилидан севган тема — меҳнат темаси, замондошларнинг ижодкорлик ва бунёд-корлик фаолияти темаси янгидан баралла жаранглайди.

Энди урушнинг қора шарпалари ўтиб кетган, мамла-кат оғир жароҳатларини даволаётган эди. Харобалар ичидан шаҳар ва қишлоқлар қад кўтармоқда эди. Кеча-ги солдатлар тинч меҳнатга қайтишмоқда эди. Янги за-водларнинг корпуслари, гидростанция тўғонлари бўй чўзмоқда, дашту биёбонларда янги каналлар бунёд этилмоқда эди. Буларнинг ҳаммаси ажойиб ўзбек шоири Фафур Ғулом ижодида ўзининг ёрқин ва жонли ифода-сини топади.

Шоир бепоён мамлакатимизни айланиб чиқади, унинг турлича бурчакларида — Бош Туркман канали қурили-шида, Озарбайжон нефтчилари ва Грузия металлургла-ри ҳузурида, Қозоғистон колхозлари ва Москвадаги Ли-хачев номли автозавод цехларида бўлади. Унинг ташна, қайноқ қалби бир лаҳза ҳам ором бермайди. У ҳамма нарсани ўз кўзи билан кўришни истайди. Баъзан унинг шеърлари ёзув столи устида эмас, заводларнинг цехла-ри ва чўлда тикилган чодирлар ичида, Андижон нефт-чилари клуби ва Фарғонадаги ёғ комбинати конвейер-лари олдида туғилади.

«Биз унинг меҳнатимизни, қалбимиз бойлигини куй-лайдиган эҳтиросли юрагини севамиз»,— деб ёзадилар Денов районидagi «Коммунизм» колхозининг меҳнат-кашлари. Бу сўзларга шоирнинг минглаб ўқувчилари ҳам яқдил қўшилишлари мумкин.

Шоирнинг пахтакорлар ва соҳибкорлар ҳақидаги, тошқин дарёларга сепоя боғлаётган, тахтиравон йўл-лар очаётган, қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштираётган, юлдузлар оламини забт этаётган фидокорлар ҳақидаги шеърлари зўр куч билан жаранглайди. Меҳнат темаси унинг ижодида янада ривож топтиради. Шоир ўз шеърларидан бирида, бизда ҳар қандай меҳнат шараф-ли ва гўзалдир, фақат муҳими шундаки, у жамиятга,

бутун халққа содиқ хизмат қилсин,— дейди. Ҳар ким, ҳатто энг оддий захматкаш ҳам ўз меҳнати билан ажойиб истиқболни яратиш ншига арзирли ҳисса қўшади.

Меҳнат кузагининг тўйин фэйзидан
Қолмагай дарёдил эрлар бебаҳра,
Яккалай жасорат меваси ирмоқ
Бир қатра бўлса ҳам қуюлар наҳра.

Ғафур Ғулом «Куз келди» шеърисида шундай ёзади.

Ғафур Ғуломнинг урушдан кейинги поэзиясининг севимли қаҳрамонлари республикаимиз қишлоқ хўжалигининг захматкашларидир. Шоир ўзининг энг самимий сатрларини пахтакорларга бағишлайди. «Фарғона учун», «Куз келди», «Ёз», «Ўзбек элининг ғурури» номли шеърларида меҳнат зафарлари билан Ўзбекистоннинг шоншавкати ортирган, «оқ олтин»дан баланд тоғлар уйган марди-майдонлар образини жозибали қилиб яратди.

Шоирга колхоз далалари меҳнаткашларининг ташвишлари айниқса яқин ва тушунарлидир. У шеърларидан бирида, мен шаҳарлик бир текин томоқ, лекин сира-син айтсам, ҳаётингиз доим қитиқлар кўнглим,— дейди. Ғафур Ғуломни халқ ҳаёти ва меҳнати билан мустаҳкам, жонли иплар боғлайди. Сиз унинг шеърларини ўқир экансиз, бу шеърлар жисмоний меҳнатнинг қадрқимматини биладиган қўллар, меҳнаткаш қўллари билан ёзганлигини дарҳол сезасиз.

Шоирнинг табиат лавҳалари чизилган шеърлари ҳам жуда латофатлидир. Бир вақтлар у «Қиш ва шоирлар» номли ҳазил шеър ёзиб, табиатга инсон дунёсидан ажралган бир нарса деб қаровчи лириклар устидан истеҳзоли кулган эди. Бу тоифадагилар янги ҳаёт ернинг қиёфасини ўзгартириб юбораётганини, табиат эндиликда янги гўзаллик касб этаётганини англай олмайдилар ва англашни истамайдилар. «Кўкарди майса, сочилди ерга дон, ҳалигача қиш... «Бас энди, бўлди, етар!» деб қилай садо шекиллик»,— деб ёзган эди у. Биз ана шу лирикларнинг асарларига бугун Ғафур Ғуломнинг жуда кўп ҳаётбахш шеърларини қарама-қарши қўйишимиз мумкин. Шоир ўзининг табиат лавҳаларида анъанавий тасвирлардан қочади — табиат унинг шеърларида қуруқ ҳашам тарзида эмас, балки ерни яшартираётган замон-

дошнинг, ижодкор инсоннинг меҳнат фаолляти самараси сифатида намоён бўлади.

Ғафур Ғулом поэзиясининг абадий навқиронлиги ва жарангдорлиги сири худди ана шундадир.

„ЛЕНИН ВА ШАРҚ“

Ғафур Ғуломнинг шеърӣ мероси орасида «Ленин ва Шарқ» номли шеърлар туркуми алоҳида ўрин тутати. Шоир ана шу яхлит бадий полотно устида кўп йиллар ишлади.

Ғафур Ғулом «Ленин ва Шарқ» туркумидаги шеърларида Шарқ заҳматқашларига янги ҳаёт қопқасини ланг очиб берган Коммунистик партияга, улуғ Ленинга чуқур миннатдорлик туйғуларини ифодалайди.

Ҳар бурда нон ҳурмати сизни яхши кўрамыз,
Ҳар қултум сув ҳурмати сизни яхши кўрамыз,
Бағримда жон ҳурмати сизни яхши кўрамыз,
Не деяй — сўзим ушбу, сизни яхши кўрамыз.

Ғафур Ғулом ўзининг Ильич ҳақидаги ҳамма шеърларида «Бутун Шарқ номидан» гапиради. Чунки халқ унга ўз тилидан ва дилидан миннатдорлик билдириш ваколатини берган. Шоирнинг «Ленин чашмаси», «Партиямга минг раҳмат», «Ленин учун», «Коммунизм меъморига», «Қуёш теварагида», «Халқлар отасига», «Ассалом», «Шарқда улуғ бино бор», «Эндиги шеърнинг аввалги сатри» сингари шеърларида пролетариатнинг улуғ йўлбошчиси образи ёрқин бўёқларда жозибали қилиб яратилган, Ленин даҳосининг тантанаси мукамал кўрсатилган, Шарқ меҳнатқашларининг нурли сиймога бўлган битмас-туганмас муҳаббати жўшқин ифодаланган. Мазкур шеърларни ўқир экансиз, Советлар мамлакатининг ярим асрлик тарихи кўз ўнгингиздан саф тортиб ўтади, Октябрь кунларидан бошлаб космик парвозлар замонасигача бўлган мукамал тарихнинг барча босқичлари қаршингизда бутун салобати билан гавдаланади. Шоир сизни Совет Шарқи меҳнатқашларининг жасоратлари билан, уларнинг абадий барҳаёт Ленинга, у тузган шонли Коммунистлар партиясига бўлган чексиз садоқатлари билан сатрма-сатр таништиради:

Мирзачўлдай саҳрога маърифат нурин берган
Лениннинг даҳосидир, Лениннинг имзосидир.
Озод Шарқ кўкрагига йирик дурларни терган
Лениннинг даҳосидир, Лениннинг имзосидир.

Ғафур Ғуломнинг Ленин ҳақидаги шеърлар туркуми унинг фақат Владимир Ильичнинг ўзи ҳақидаги шеърларидангина таркиб топган эмас. Шоир уларда партия янги ҳаёт калитларини топширган, шоҳпарвоз қилишлари учун букилмас қанот бахш этган кишиларнинг ажойиб образларини ҳам яратади.

Мана, Туркистон ялангтўшлари Москвага, Кремлга боришяпти. Улар Ленин билан бафуржа гаплашишмоқчи, доҳийга ўз ўлкаларидаги ҳаёт ҳақида сўзлаб беришмоқчи, унинг сўзларини жон қулоғи билан эшитишмоқчи.

Туркистонлик ялангтўшлар ҳузуринга етдилар,
Истиқболдай кучоғингни кенг очиб қарши олдинг,

деб ёзади шоир «Ленин чашмаси» шеърда.

Мана, мўсафид ўзбек шоири Кремль минбарда қад ростлаб турибди. У Ленинга, партияга, Москвага раҳмат шеърини ўқимоқда:

Кремль саройида минбардаги ўзбекман...

Ана, шоир тунги сокинликда китобга энгашган ўзбек йигитни ўйчан кузатмоқда. У яхши билдики, билимининг йўли теп-текис эмас, балки чағир тошлардан иборат:

Узоқ кечаларда юлдуз кўз билан
Олам китобини кезади зеҳн.

(«Д и п л о м»)

Ленин иши — ўлмасдир. Бу ғоя «Ленин ва Шарқ» туркумидаги шеърларнинг мағзи-мағзига сингиб кетган. Ғафур Ғулом поэзиясининг замирида худди шу ғоя ётади. Бизнинг халқларимиз эришган ҳар бир ғалабада, бахтиёр ҳаётимизнинг ҳар бир кунда шоир Ленин кўрсатмаларининг доимий ҳаракатдалигини кўради.

Ленин декретлари кўрсатиб жамол,
Мирзачўл айланди боғу бўстонга.
Янги ер яратган минг соҳибкамол
Саодат маконин қурар инсонга.

(«К о м м у н и з м м е ъ м о р и г а»)

Совнаркомда Ленин ўзи имзо чеккан декретлар Мирзачўлда, Езёвонда кўрсатмоқда мазмунин, Қон-қонига Ленин зеҳни сингган қизлар, йигитлар Равшан этиб ишчи-деҳқон бирдамлиги якунин.

(«Л е н и н ч а ш м а с и»)

...Ғафур Ғулом ўз мақолаларидан бирида халқ талантиларининг кечмишдаги ва ҳозирги тақдири ҳақида мулоҳаза юритиб, ёзган эди:

«Дуруст, талант «табiiй» экан. Бу-ку биз тан бермай турган бир мулоҳаза, мабодо талант табiiй бўла олганда ҳам Аброр Ҳидоятлов ўз таланти билан кечмиш замонда нима қила олар эди, ким бўла олар эди?.. Ёки ўзим ҳақимда гапирай: мен шоирман. Мабодо Октябрь революцияси бўлмаганда, агар мен ва менга ўхшашларни Ленин партияси тарбиялаб, дастимга қалам ушлатмаганда, мен ким бўла олур эдим? Ахир шоир бўлиш учун ўқиган бўлиш, билимдон бўлиш лозим. Ўқиш учун эса иқтисодий тиргак керак. Мен буларнинг ҳаммасини қайдан олур эдим? Инқилобдан олдинги кўп истеъдодли шоирларнинг фожиали тақдирини бир эслаб кўринглар-а!».

Шу боисдан ҳам Ғафур Ғулом социалистик Ватандан қайта-қайта миннатдор бўлиб, унга бутун қалбининг ҳароратини бағишлади. Унинг унвонга кўра эмас, балки аynи сўзнинг олижаноб маъносига кўра халқ шоири бўлгани тамомила қонунийдир. Негаки, унинг ўзи халқ ичидан чиққан, қалби, сўзи ва ижоди билан унинг дол қалбига кира олган шоир эди.

Шоир абадий кўз юмгач, ёзув столида поёнига етмаган «Янги парвозлар» номли мақоласи чала қолди. «Совет Ўзбекистони» газетаси мазкур мақолани 1966 йил 12 июлдаги сонидан шоир хотирасига бағишланган таъзия билан ёнма-ён босди. Мазкур мақоласида Ғафур Ғулом шуларни битган эди:

«Етмишинчи йилларда жаҳон халқлари ўзларининг тенги бўлмаган доҳийси, халқлар халоскори Владимир Ильич Лениннинг юз йиллигини нишонлайдилар. Ер юзидан ҳеч бирор ерда Ленин номини эшитмаган киши топилмас. Ленин ёққан озодлик қуёши нуридан баҳра олмаган бирор қалб йўқдир. Лениннинг юз ёшига улуғ совет халқи адабиётида беҳад, беқиёс янги асарлар юзага чиқади. Менинг Ўзбекистоним ҳам Владимир Ильич раҳнамолиги билан шу вояга етгандир. Демак, Ленин образини шарқликлар нуқтаи-назарича ифодалай билиш, қалбдан куйлаш Совет Шарқидagi шоир, ёзувчиларнинг, шулар қатори менинг она-Ватаним Ўзбекистондаги адиблар ва шоирларнинг жон, виждон ишидир».

Шоир умрининг сўнги дақиқаларида ана шундай ёруғ ҳислар билан яшади. Зотан, бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас эди. Негаки, у бутун ҳаётида азиз халқини, улуғ юртини, ўлмас Ленинини бедор куйлаган, бутун ижодини уларни шарафлашга бўйсундирган оташқалб куйчи эди.

ХОТИМА

Кишиликнинг янги баҳори эркин меҳнат завқи билан тўлиб-тошган, истиқбол сари кенг қанот ёйган ажойиб ҳаёт келтирди. Ана шу ҳаёт тўлқинлари нчида ўзбек халқ шоири Ғафур Ғуломнинг майин ва шиддаткор овози ҳамиша баралла янграб турди ва ҳамон шундай янграмоқда.

Бу овоз Шарқдан келаётган куйчининг овозидир. Ўтмиш устидан қозонилган жаҳоншумул муваффақиятлар овозидир. Ҳаёт шодликларини яратувчи, эркин меҳнат ҳосилаларини, янги бўғинлар саодатини, кишилар қалбидаги энг яхши ва олижаноб туйғуларни, коммунистик келажак жамолини тараннум қилаётган инсон камолоти овозидир. Ленин мукофоти лауреати бўлмиш абадий барҳаёт шоирнинг овозидир.
